

תשלומין בהבדלה

תשלומין בהבדלה

[שכח להבדיל במוצאי שבת ונזכר ביום ב' בליל יו"ט]

בשנת תשס"ו חל יום כיפור ביום חמישי, וסוכות ביום שלישי, שבוע לאחר מכן. בשבת שבין יום הכיפורים לסוכות שהיתי בארץ ישראל, ובמוצאי שבת טסתי חזרה ללוס אנג'לס. לצערי הרב שכחתי להבדיל במוצאי שבת, ורק בשעת עשיית הקידוש של ליל יו"ט הראשון של סוכות, נזכרתי לפתע שעדיין לא הבדלתי.

והנה, בדרך כלל, אדם ש"שכח ולא הבדיל במוצאי שבת מבדיל עד סוף יום שלישי" (שו"ע או"ח סי' רצט סע' ו; מדברי הגמרא בפסחים קו, א). והיינו שיכולים להבדיל עד תחילת יום רביעי. ולכן בנידון דידן היה לכאורה ניתן להבדיל גם ביום שני בערב. אך הסתפקתי האם ניתן עדיין להבדיל, כי יתכן ומאחר וכבר הגיע חג הסוכות וחלה קדושת יום טוב, פקע חיוב ההבדלה שהיה ביום חול.

מאידך, גם אם נאמר שחיוב ההבדלה עדיין עומד על מכונו, אף שכבר ליל יום טוב, יש לברר מהו ה**נוסח** שיאמר את ההבדלה, האם כעיקר החיוב שהיה במוצאי שבת, ועליו לומר "המבדיל בין קודש לחול". או מאחר וכעת ליל יום טוב שהוא "קודש" עליו לומר "המבדיל בין קודש לקודש", הנאמר בליל יום טוב שחל במוצאי שבת.

א. כדי להשיב על שאלות אלו, יש להבין את גדר ההלכה שאפשר להבדיל עד יום רביעי.

מצד אחד, יש לומר שהלכה זו היא מדין "**תשלומין**", כלומר, חיוב ההבדלה הוא במוצאי שבת בלבד, אך כאשר לא מקיימים את החיוב במוצאי שבת, ניתן **להשלים** במשך שלושת הימים הבאים את חיוב זה, כעין שנאמר בתפילה (או"ח סימן קח) שאם לא התפלל בטעות או באונס, משלים את התפילה שלא התפלל בתפילה הסמוכה.

מצד שני אפשר לומר, **שמעיקר הדין זמן חיוב ההבדלה הוא עד יום רביעי**, ולא ניתקן במוצאי שבת בלבד. וכמובן, לכתחילה צריך להבדיל מיד במוצאי שבת, אך גם כאשר מבדיל באמצע השבוע, אין זה מדין "**תשלומין**" לחיוב של מוצאי שבת, אלא **הבדלה זו היא מעיקר הדין**.

הנפקא מינה בין הצדדים היא, כאשר במוצאי שבת לא היה מחוייב בהבדלה, כגון אונן הפטור מכל המצוות בשעה שמתו מוטל לפניו (ברכות פרק ג משנה א). אם עיקר חיוב ההבדלה הוא במוצאי שבת, ובימים שאחר כך הוא רק מדין "תשלומין", מכיון שבזמן החיוב האונן היה פטור מהבדלה, שוב אין הוא מחוייב להבדיל גם בימים שאחר כך. אך אם זמן חיוב ההבדלה מעיקרו הוא בכל שלושת הימים הסמוכים לשבת, ודאי שגם אונן שהיה פטור במוצאי שבת מהבדלה, מחוייב להבדיל מיד כשיכול [עד יום רביעי] – שהרי גם כאשר הוא מבדיל לאחר מוצאי שבת אין זה מדין "תשלומין" אלא הבדלה זו היא מעיקר הדין.

תשלומין בהבדלה

ואמנם רבותינו הראשונים נחלקו בדיון זה:

הרא"ש (ברכות פ"א שם ס"ב) כתב: "אמרו שפעם אחת היה ר"י און ואכל בלא הבדלה, וכו'. ולמחרתו כשבא מבית הקברות אמרו לו תלמידיו למה אינך עושה הבדלה... והשיב להם, **מאחר שהייתי פטור אמש בשעת חיוב הבדלה**, משום שהייתי און, **גם עתה פטור אני**. שכן מצינו בפרק קמא דחגיגה (ט, א) חז"ל דנוטריה דהאשון ונתפשט ביום שני, כיון שנדחה ביום הראשון שוב אינו חייב ביום שני. וה"ר מאיר ז"ל דנורנבערג [המהר"ם מרוטנבורג] כתב בהלכות שמחות שלו, מי שיש לו מת בשבת ולא נקבר עד למחר ולא הבדיל במוצאי שבת, נ"ל שמותר לאכול בלא הבדלה. וביום המחרת לאחר שנקבר מתו אסור לאכול עד שיבדיל... **כיון דזמן הבדלה כל יום המחרת וכל השבת כולה** [עד יום רביעי] אע"פ שלא היה יכול להבדיל קודם שנקבר מתו, יבדיל לאחר שנקבר מתו כדפירשית".

ומסיים הרא"ש: "ונראה לי כדברי רבינו יהודה דהא דאמרין בפרק ערבי פסחים, מי שלא הבדיל במוצאי שבת מבדיל והולך כל השבת כולה, היינו כשלא היה לו יין במוצאי שבת או שאירעו אונס אחר שלא היה יכול להבדיל, **אבל און דבשעה שחל עליו חיוב הבדלה היה פטור נפטר לגמרי** ותו לא מחייב".

מפורשת בזה, מחלוקת בין הרא"ש והמהר"ם מרוטנבורג, האם ההלכה ש"מי שלא הבדיל במוצאי שבת מבדיל והולך כל השבת כולה" נאמרה רק כאשר נאנס או שגג ולא הבדיל, שאז יש עליו חיוב להבדיל במשך השבוע, אבל במקום שהיה **פטור** מעיקר הדין, כגון און, אין עליו חיוב להבדיל לאחר מוצאי שבת. או נאמר שההלכה היא שאע"פ שהיה פטור מחיוב ההבדלה במוצאי שבת, עדיין יש עליו חיוב להבדיל עד יום רביעי. ויסוד מחלוקתם מפורש בדבריהם כמבואר לעיל, וכמו שביאר הט"ז (יו"ד ס"א שצו ס"ק ב), שלדעת המהר"ם מרוטנבורג **"זמן הבדלה כל יום המחרת וכל השבת כולה"**, דהיינו שחיוב ההבדלה **מעיקרו** הוא בכל שלושת הימים הסמוכים לשבת, ולא במוצאי שבת בלבד, ולכן הגם שהאון היה פטור במוצאי שבת מחיוב הבדלה, הוא מחוייב להבדיל מיד כשיוכל, עד יום רביעי, שהרי גם כאשר הוא מבדיל לאחר מוצאי שבת אין זה מדין "תשלומין" אלא הבדלה זו היא מעיקר הדין. ברם לדעת הרא"ש, חיוב ההבדלה הוא רק במוצאי שבת, ובימים שאחר כך הוא רק מדין **"תשלומין"**. ואם כן, מאחר שבזמן החיוב [במוצאי שבת] היה האון פטור, שוב אין הוא מחוייב להבדיל גם בימים שאחר כך.

להלכה נפסק בשו"ע (יו"ד ס"א שמא סעי' ב) כדעת המהר"ם מרוטנבורג: "מי שמת לו בשבת יאכל במוצאי שבת בלא הבדלה, ולא יתפלל. ולאחר קבורה יתפלל, **ולענין הבדלה יבדיל אחר שיקבר המת**". ולפי המבואר פירושו של דבר, שלהלכה גדר חיוב ההבדלה מעיקרו הוא בכל שלושת הימים הסמוכים לשבת, ולא במוצאי שבת בלבד.

תשלומין בהבדלה

ב. על פי מחלוקת הראשונים בגדר חיוב ההבדלה, האם עיקרו במוצאי שבת, ובימים שאחריו הוא רק משום "תשלומין", או שחיוב ההבדלה בכל שלושת הימים הוא מעיקר הדין, יש לדון בדברי המג"א בנדון אדם שנדר על עצמו להתענות שני ימים ושתי לילות לפני ראש השנה, והשאלה היא אימתי יבדיל בשנה שראש השנה חל ביום שלישי – שהרי מחמת תעניתו עליו לצום מצאת השבת עד ליל ראש השנה, ולא יוכל להבדיל אלא בליל ראש השנה, כי עד אז הוא מתענה.

והביא המג"א (או"ח סי' רצט ס"ק ט) את דברי השל"ה שפסק ש"אין להמתין עד ליל ג' [אלא יבדיל מבעוד יום, דהיינו בשבת], דאם כן יצטרך להבדיל יקה"ז [יין, קידוש, הבדלה, זמן. ואינו מבדיל על הנר, כי הבדלה על הנר עושים רק במוצאי שבת] ויהיה מילתא דתמיה". כלומר, אם יעשה הבדלה במוצאי תעניתו – בליל ראש השנה, הרי יצטרך להבדיל יקה"ז כשם שמבדילים בליל יו"ט, ודבר זה הוא "מילתא דתמיה", שעושה הבדלה בקידוש של ליל יו"ט באמצע השבוע. ולכן לדעת השל"ה יבדיל מבעוד יום [דהיינו בשבת].

ומוסיף המג"א, שאם אירע שלא עשה הבדלה מבעוד יום, ובליל יום ג' חל ראש השנה: "לא יאמר קידוש והבדלה על כוס אחד, דהא אמרינן בפסחים (קב, ב) דאין אומרים שתי קדושות על כוס אחד, אלא [רק במקום שחל יו"ט במוצאי שבת אז] הקידוש וההבדלה הם חדא מילתא, וכמו שפירש רש"י (שם ד"ה קידוש) דתרווייהו משום קדושת יו"ט נינהו, ובהבדלה עצמה הוא מזכיר קדושת יו"ט, דהמבדיל בין קודש לקודש הוא מברך, עכ"ל. וכן כתב הרשב"ם, אבל הבדלה דחול אין לה ענין... ואין לומר דגם עתה יאמר בין קודש לקודש, דהוא שקר. לכן נ"ל דיקדש על כוס אחת ואחר כך יבדיל על כוס אחת וישתה כמו שעושין בסעודת נישואין". כלומר, לדעת המג"א מי שנדר להתענות ב' ימים וביום השלישי הוא יו"ט, צריך לקדש על כוס אחת, ואחר כך להבדיל על כוס אחרת. וסדר הדברים מבואר במחצית השקל (סי' רצט ס"ק ט), שיקדש על כוס אחת בלי לברך ברכת בורא פרי הגפן, ואחר כך יבדיל על כוס אחרת, ולאחר ההבדלה יברך ברכת בורא פרי הגפן על שתי הכוסות וישתה [והטעם שתחילה מקדש ואחר כך מבדיל, ביאר בספר ברית אברהם: "דהוא מטעם דעיולי יומא מקדמינן ואפוקי יומא מאחרינן". והיינו שיש להקדים את קבלת היום טוב ולאחר את הוצאת השבת].

אפשרות נוספת כתב המג"א למי שלא יכל להבדיל במוצ"ש עד שנכנס יו"ט: "אי נמי, ישמע קידוש מאחרים, ולא יטעום המוציא עד אחר שיבדיל על השכר וישתה, משום דאסור לאכול קודם הבדלה". וכך כתב בשו"ע הרב (סי' רצט ס"ק יב), ולא הביא את האפשרות הראשונה, שיקח בעצמו שתי כוסות, יקדש על אחת ויבדיל על השניה.

ובפשטות, דברי המג"א שהמתענה ב' ימים ולא הבדיל במוצ"ש צריך להבדיל בליל יום ג' שהוא יו"ט, מובנים רק לפי שיטת המהר"ם מרוטנבורג, שגדר חיוב ההבדלה מעיקרו הוא בכל שלושת הימים הסמוכים לשבת, וכפי שנקבע להלכה בשו"ע בהלכות אונן כשיטה זו, כמבואר לעיל. ולפיכך,

תשלומין בהבדלה

המתענה ב' ימים לאחר השבת [שלא יכל להבדיל במוצ"ש], חייב להבדיל ביום ג', מכיון שחיוב ההבדלה מעיקרו הוא בכל שלושת הימים הסמוכים לשבת.

אולם לפי הרא"ש, המתענה ב' ימים ולא הבדיל במוצ"ש לכאורה אינו צריך להבדיל בליל יום ג'. כי לשיטתו חיוב ההבדלה הוא במוצאי שבת בלבד, ובימים שאחר כך החיוב הוא רק מדין "תשלומין". ולכן כשם שאונן שהיה פטור מהבדלה בזמן החיוב [במוצאי שבת], אינו מחוייב להבדיל גם בימים שאחר כך – הוא הדין גם מי שהיה שרוי בתענית במוצאי שבת ולא יכל להבדיל, אינו מחוייב בהבדלה לכשיסיים את תעניתו, כי מאחר ובזמן החיוב [במוצאי שבת] היה פטור מהבדלה, שוב אין הוא מחוייב להבדיל גם בימים שאחר כך.

מאידך יתכן לומר, שדין אונן שונה מדין המתענה במוצ"ש, ודווקא לאונן שאנינותו לא באה מתוך בחירה, יש **פטור** מחיוב ההבדלה, ולשיטת הרא"ש, מכיון שהיה פטור בשעת החיוב אינו מחוייב להבדיל לאחר מכן. מה שאין כן המתענה במוצ"ש שעשה כן **מתוך בחירה**, אינו נפטר מחיובו.

ג. והנה באותו מעשה שאירע לי, כבר דן רבי צבי פסח פרנק בספרו מקראי קודש (סוכות סימן לח) וז"ל: "עובדא הוי בשנה שיו"ט ראשון של חג הסוכות היה ביום שני, ובמוצאי שבת שלפני החג שכח אחד לעשות הבדלה מתוך הטרדה שמיהר לקנות הארבעה מינים, ונזכר בליל החג, ונסתפק אם יאמר בנוסח ההבדלה בין קודש לחול הואיל וההבדלה היא על ימי החול, או יסיים המבדיל בין קודש לקודש הואיל ועכשיו הוא קודש". והגרצ"פ דימה את השאלה הנ"ל, לנדון דברי המג"א בדיון **המתענה** ב' ימים ולא הבדיל במוצ"ש, שלדעת המג"א שעליו להבדיל בליל יום ג' שהוא ראש השנה, הוא הדין **כששכח** להבדיל במוצאי שבת ונזכר ביום שני בערב שהוא ליל יום טוב, עליו להבדיל [באופנים שכתב המג"א – קידוש על כוס אחת והבדלה על כוס אחרת, או שישמע הבדלה מאחרים].

ברם לכשנעיין בדברים, הן אמת שלפי המהר"ם מרוטנבורג [וכך היא ההלכה], צדקו דברי הגרצ"פ לדמות בין הנדונים, שהרי אם סיבת חיוב ההבדלה היא מחמת שבתוך השלושה הימים הסמוכים לשבת עדיין חל עיקר חיוב ההבדלה, אין הבדל בין **שכח** להבדיל, **למתענה** שלא יכל להבדיל, ובשני המיקרים צריך להבדיל בליל ג' שהוא ראש השנה, כי חיוב ההבדלה מעיקרו הוא בתוך ג' ימים.

אולם לדעת הרא"ש, שחיוב ההבדלה בימי השבוע הוא מדין "תשלומין", נראה שיש לחלק בין הדברים. ומסתבר שלפי הרא"ש, רק בנדון המג"א, **כשהתענה** ב' ימים ולא הבדיל במוצ"ש, אינו צריך להבדיל בליל יום ג'. כי דווקא באופן **שלא היה ביכולתו להבדיל** במוצ"ש, לפי שיטת הרא"ש שחיוב ההבדלה הוא במוצאי שבת בלבד ובימים שאחר כך חיובו רק מדין "תשלומין", אינו חייב להבדיל, כי בזמן חיוב ההבדלה היה פטור [כדין אונן שהיה **פטור** מהבדלה במוצ"ש, שלדעת הרא"ש

תשלומין בהבדלה

אינו צריך להבדיל בהמשך השבוע]. ואף כאן, מכיון שאינו יכול להבדיל בגלל נדרו להתענות, יתכן ויש להחשיבו כפטור מהחיוב.

ברם בנדון דידן, **ששכח** להבדיל במוצאי שבת, לכאורה גם לפי הרא"ש שפיר יוכל להשלים את חיוב ההבדלה בהמשך השבוע, ואין זה דומה לדין אונן שהיה פטור בשעת החיוב [מוצאי שבת], שהרי כאן היה מחוייב אלא ששכח, וכששכח ודאי חל עליו דין "תשלומין".

אך מאידך יתכן והמתענה ב' ימים ולא הבדיל במוצ"ש מחמת תעניתו, נחשב **כמזיד**, שהרי **מרצונו החופשי** החליט להתענות וביטל בזה את מצות ההבדלה במוצ"ש – ולכן אין לו דין "תשלומין", כי רק **כששכח** תיקנו חכמים דין "תשלומין", וצ"ע.

ד. על עיקר דבריו של המג"א, שהמתענה ב' ימים ולא הבדיל במוצ"ש צריך להבדיל בליל יום ג' שהוא יו"ט, הקשה הביאור הלכה (סי' רצט סע' ו' ד"ה ולקבל) וז"ל: "ולענ"ד יש לעיין בעיקר הענין **טובא אם יכול עתה לעשות הבדלה**, דהיאך יסיים עתה בהברכה המבדיל בין קודש לחול, אחרי שעתה הוא קודש, ולסיים עתה בין קודש לקודש גם כן לא יתכן, כמו ביו"ט שחל במוצאי שבת, אחרי שזה הבדלה הוא על של ימי החול. וכמו דאמרינן בגמרא דאין להבדיל רק עד יום ג', **משום דאחר כך כבר עבר השבת קודש שעבר, ותו מיקרי יומא דמקמי שבתא דלהבא**. ועל כן אין לומר המבדיל בין קודש לחול, דכבר עבר הקודש. ואם כן הכי נמי בעניינינו, איך יאמר המבדיל בין קודש לחול, כיון דעתה הוא קודש וכבר עברו ימי החול, וצ"ע ג'".

וביאר רבי יוסף כהן, אב"ד ירושלים (הערות הררי קודש על ספר מקראי קודש, שם), שקושיית הביאור הלכה היתה "לא רק על **נוסח** סיום הברכה, אם בין קודש לחול או בין קודש לקודש, אלא שהיו"ט שהוא קודש מפסיק את המשך יום השלישי לשבוע שלפניו ודינו כרביעי שמפסיד לגמרי את ההבדלה. ומדוייק בזה גם התחלת דבריו של הביאור הלכה שכתב "ולענ"ד יש לעיין בעיקר הענין טובא אם יכול עתה לעשות הבדלה", היינו אם בכלל יכול לעשות עכשיו הבדלה, או שהפסיד את ההבדלה לגמרי.

וביאור הדברים, הטעם שאפשר להבדיל רק עד סוף יום שלישי הוא בגלל "שכל אלו הג' ימים שייכים עוד לשבת העבר, **ומכאן והלאה שייכים לשבת הבאה**" (דברי הגמרא שהובאו במשנ"ב סימן רצט ס"ק טז). ולפי זה יש לומר, שטעם זה שאפשר להבדיל עד יום רביעי מכיון שעד אז ימי השבוע עדיין מתייחסים לשבת הקודמת, נאמר רק בשבוע רגיל שלא חל בו יום טוב. אך כאשר באמצע השבוע חל יו"ט, **הוא מפסיק** את שייכות ימי השבוע שחל בהם היו"ט לשבת הקודמת, מכיון שלימים אלו יש קדושה עצמית של יו"ט. ואם כן, בנדון שחל ראש השנה ביום שלישי, כבר לא ניתן להבדיל בליל ראש השנה על השבת הקודמת, מכיון שבגלל היו"ט תמה השייכות לשבת הקודמת, ומכאן סברא זו תמה הביאור הלכה כיצד ניתן בכלל להבדיל בנדון דבריו המג"א, ונשאר בצע"ג.

תשלומין בהבדלה

ד. על כל פנים, מתוך דברי המג"א והביאור הלכה נמצאנו למדים שיש ספק מהו הנוסח שיאמר כשמבדיל ביום שני שהוא ליל יום טוב: לדעת המג"א, יאמר "המבדיל בין קודש לחול", כי "אין לומר דגם עתה מבדיל בין קודש לקודש, דהוא שקר". ובדעת הביאור הלכה מבואר שהסתפק בזה, וכדבריו: "דהאיך יסיים עתה בהברכה המבדיל בין קודש לחול אחרי שעתה הוא קודש, ולסיים עתה בין קודש לקודש גם כן לא יתכן כמו ביו"ט שחל במוצאי שבת, אחרי שזה הבדלה הוא על של ימי החול", ונשאר הביאור הלכה ב"צע"ג", ולא פסק כהכרעת המג"א.

ובדברי הפוסקים מצאנו כמה דרכים לקיים הנוסח "בין קודש לקודש".

בשו"ת תרשיש שהם (או"ח סי' יז) הקשה על דברי המג"א: "אמנם באמת אני העני בדעת לא זכיתי להבין בפשטות מה שכתב המג"א דאין לומר המבדיל בין קודש לקודש דהוא שקר. דלמה הוא שקר, כיון דחד קודש קאי על מה שנמשך עוד משבת וקאי הקודש על שבת, וקודש ב' קאי על קדושת יום טוב, אם כן אינו אומר שקר. דהרי אם מבדיל ביום א' עד יום ג' דאומר בין קודש לחול נימא נמי דאומר שקר מה שאמר בין קודש לחול דהא היום חול. ועל כרחך צריך לומר דקאי על קדושת השבת שעבר, ועד יום ג' נמשך קדושת השבת, על כן שפיר אמר בין קודש דשבת העבר שנמשך עד היום, לחול, דמותר מיהת במלאכה. אם כן יוכל שפיר לומר גם ביום טוב בכהאי גוונא בין קודש לקודש. ובודאי כן הוא דעת השל"ה דאם עבר והמתין עד ליל ג' והוא ראש השנה יאמר בין קודש לקודש".

ומבואר בדבריו, שיש לקיים את הנוסח "בין קודש לקודש", ואין לחשוש שזהו "שקר" בגלל שהוא מבדיל את ההבדלה שהיה צריך להבדיל במוצאי שבת "בין הקודש לחול". שכן יש להוכיח שהכוונה באמירת "בין קודש לחול", אינה על הזמן שהוא עומד בו בשעת ההבדלה – שהרי כשאנו מבדיל במוצאי שבת אלא באחד מימי השבוע, לכאורה אין זה נכון לומר "בין קודש לחול", כי באותה שעה הרי אין זה מוצאי ה"קודש". ומוכח איפוא, שכוונת הנוסח להבדלה בין **קדושת השבת שעברה** [הנמשכת עד יום רביעי], לבין החול שעומד בו עכשיו באמצע השבוע. ולפי זה יוצא, שגם בשעה שמבדיל ביום שני שהוא ליל יום טוב, יכול לומר "בין קודש לקודש", כי הכוונה בין "קודש" – קדושת השבת שעברה הנמשכת עד אותו רגע, לבין ה"קודש" שנמצא כעת בליל יו"ט.

ה. דרך נוספת לקיים את הנוסח "המבדיל בין קודש לקודש", נראה על פי דברי הגרש"ז אויערבך (הובא בספר שמירת שבת כהלכתה, פרק סב הערה נ) בנדון יום טוב ראשון שחל בשבת, ובמוצאי השבת, בני ארץ ישראל מבדילים בנוסח "בין קודש לחול", בעוד שבני חו"ל מבדילים "בין קודש לקודש" [בין שבת ליו"ט שני]. וכתב הגרש"ז, שבן חו"ל שהבדיל במוצאי שבת ליו"ט שני ואמר בהבדלה "בין קודש לקודש", יכול להוציא בהבדלתו בן ארץ ישראל "דהא הבן ארץ ישראל שמע הבדלה וקיים מה שצוו חז"ל, ואם יש הבדלה בין קודש לקודש, כל שכן בין קודש לחול, וגם הזכיר

תשלומין בהבדלה

את זה בפתיחה ובאמצע. ומתבאר בדבריו, שאמירת "בין קודש לקודש" כוללת בתוכה גם הבדלה על "בין קודש לחול", משום שאם יש הבדלה בין קודש לקודש, כל שכן בין קודש לחול.

ולפי זה יתכן שגם בנדון דידן, כששכח להבדיל במוצאי שבת, וכעת הוא מבדיל ביום ב' בליל יו"ט, אין זה שקר אם אמר "המבדיל בין קודש לקודש", כי בכל הבדלה בין קודש לקודש נכללת גם הבדלה בין קודש לחול, כסברת הגרש"ז ש"אם יש הבדלה בין קודש לקודש, כל שכן בין קודש לחול", וממילא כשמבדיל בליל יו"ט, הנוסח "בין קודש לקודש" כולל בתוכו את ההבדלה שהתחייב במוצ"ש "בין קודש לחול", ואין זה "שקר".

[והאדר"ת כתב בהגהות עובר אורח (סי' רצט סע' ו) "ויש שרצו לומר, דיאמר שניהם בין קודש לקודש ובין קודש לחול. והשבתי דזה אינו, דהוי ליה אחד מהם הפסק בחתימת הברכה, ולמי יקדים"].

1. מאידך מצאנו בדברי הפוסקים דרכים לקיים את הנוסח "בין קודש לחול", וליישב את תמיהת הביאור הלכה "היאך יסיים עתה בהברכה המבדיל בין קודש לחול אחרי שעתה הוא קודש".

בשו"ת דבר יהושע (חלק ב סימן עח) הביא את דברי הזוהר (פרשת אמור דף צד, ב; השמטות לזוה"ק בראשית דף רסד, ב) שגם בימות החול יש חלק מקדושת השבת, וראה לדבר "ממה שתיקנו לברך המבדיל בין קודש לחול, ואי נימא דחול גמור הוא מה הבדלה שייך בזה, הרי מובדלין ועומדין הן, על דרך שכתב רש"י בסוף פרשת קדושים על הפסוק והבדלתם בין הבהמה הטהורה לטמאה, אין צריך לומר בין פרה לחמור, שהרי מובדלין וניכרים הם, אלא על כרחך **דגם החול יש בו קדושה**, אלא שקודש נקרא עצם הקדושה שאסורה במלאכה, וחול נקרא קדושה הנבדלת ממנה לעשות בה מלאכה". ונמצא איפוא, שבכל ימות החול יש חלק של קדושה.

אלא שכאשר באה השבת, מבואר בזוהר "דכד עייל שבתא ואיתקדיש יומא קודש אתער ושליט בעלמא וחול אתעדי משולטנותא דיליה". והיינו שבכניסת השבת מתקדש יום השבת והשבת שולטת בעולם ויום החול מסתלק לגמרי. מה שאין כן ביום טוב, מבואר בזוהר שהוא בבחינת "אורח", והיינו שלא נסתלקה לגמרי שליטת ימי החול, אלא רק **נתווספה** עליהם קדושת יום טוב לאסור במלאכה שאינה צורך אוכל נפש, אך קדושת ימי החול עדיין קיימת.

ולפי זה מבאר הדבר יהושע, את דברי המג"א, שאם לא הבדיל במוצאי שבת, כשמבדיל ביום ב' בלילה שהוא יו"ט, יאמר "המבדיל בין קודש לחול", כי כאשר ההבדלה היא ביום שני בלילה "בין קדושת שבת לקדושת יו"ט אינו צריך להבדיל, ורק בין שבת להקדושה השולטת בחול הוא צריך להבדיל. ואם כן, אם יאמר אז המבדיל בין קודש לקודש, דמשמע שמבדיל בין קדושת השבת לקדושת יו"ט, שקורי משקר. דנהי דאותו היום שהוא מבדיל בו הוא קודש מחמת קדושת היו"ט, אבל

תשלומין בהבדלה

לא על קדושת היום הוא מברך, רק על הקדושה השולטת בו בהנהגת העולם של ששת ימי המעשה, והיא נקראת חול, ואינה בטילה בקדושת יו"ט, לכך שפיר מברך בו המבדיל בין קודש לחול".

כלומר, באמירת "המבדיל בין **קודש לחול**", הכוונה היא להבדיל בין קדושת השבת לימי החול שיש בהם חלק של קדושה. ולכן כאשר מבדיל על השבת ביום ב' בליל יו"ט, מאחר וביו"ט נותר במקומו החלק של יום חול [שרק **התוסף** לו עוד חלק של קדושה, כי היו"ט אינו מסלק את קדושת ימי החול], נמצא שבשעת ההבדלה, כוונתו להבדיל בין קדושת השבת לבין ימי החול שיש בהם חלק של קדושה, ועל הבדלה זו הוא אומר "המבדיל בין קודש לחול".

ז. מהלך נוסף לקיים את הנוסח "בין קודש לחול", כתב בשו"ת להורות נתן (או"ח סימן יח), על פי מה שכתב הרמב"ם (הלכות שבת פרק כט הלכה א) ביסוד מצות הבדלה, וז"ל: "מצות עשה מן התורה לקדש את יום השבת בדברים, שנאמר זכור את יום השבת לקדשו. כלומר, זכרוהו זכירת שבח וקידוש. וצריך לזכרו בכניסתו וביציאתו, בכניסתו בקידוש היום, וביציאתו בהבדלה". ומבואר שההבדלה היא מגדר קידוש יום השבת, כי על ידי שמבדילים את השבת מיום חול, נמצא שניכרת קדושת השבת.

ולפי זה כתב הלהורות נתן: "ומעתה מיושבת קושיית הביאור הלכה, דעד כאן לא אמרו דאין לקדש לאחר ג', אלא משום דההבדלה באה על השבת, **דהיינו להבדיל את השבת מן החול**. וכל שעברו ג' ימים מן השבת שוב אינו בגדר אחר השבת, ואזדא ליה שבת שעברה, ואין על מה להבדיל. אבל אם הוא עדיין תוך ג' ימים, נמצא דאכתי הוי בגדר אחר השבת, אלא שביום ג' נעשה יו"ט, ונמצא דליכא חול, מכל מקום שפיר מבדיל בין קודש לחול, שהרי אין ההבדלה על החול אלא על השבת, והרי השבת אכתי איתא, דעד ג' ימים אכתי איכא שיור לשבת שעברה ואף שנעשה יו"ט". ובהמשך דבריו, הוא מבאר את הדברים, **שעיקר ההבדלה הוא על הרגע של יציאת השבת** – שאז הסתיימה קדושת השבת והתחילו ימי החול, וכמבואר ברמב"ם הנ"ל, שעיקר מצות ההבדלה הוא להבדיל בין קדושת יום השבת לימי החול. וחיוב זה נותר על כנו עד יום רביעי, ואף שנעשה יו"ט, עדיין צריך להבדיל את הרגע שבו יצאה קדושת השבת.

ולכן אמירת "המבדיל בין קודש לחול", אינה מתייחסת לזמן שעומד בו בשעת ההבדלה, אלא מתייחסת לעיקר מצות ההבדלה שהוא על רגע של יציאת השבת, שהובדלה השבת מימי המעשה. ולפיכך גם כאשר עושה הבדלה ביום שני שחל ביו"ט, מה שנמצא באותה שעה ביו"ט אינו משנה את חיובו להבדיל את רגע יציאת השבת, אשר בא לידי ביטוי באמירת "המבדיל בין **קודש לחול**", ואדרבה אם יאמר "המבדיל בין קודש לקודש" אינו מבדיל כלל את רגע יציאת השבת.

ומצאתי ראיה ליסוד זה, מדברי שו"ת הראב"ד (סימן קצח) שנשאל על דברי הגמרא (ברכות כז, ב) "מתפלל אדם של מוצאי שבת בשבת ואומר הבדלה על הכוס", כיצד כשמבדיל מבעוד יום, יכול לומר

תשלומין בהבדלה

המבדיל בין קודש לחול, והרי עדיין שבת. והשיב הראב"ד: "ואני תמה על המתמיהין, ומאי שנא על הכוס מתפילה, וכי מעידין אנו על השבת שהוא חול ועל החול שהוא שבת, אבל שבח הוא לבורא יתברך שצוה על השבת וקידשו והבדילו בינו ובין החול". ומבואר בדבריו, **שהזמן שבו הוא מבדיל אינו משנה כלל**, כי עיקר ההבדלה הוא **השבח** שהוא מזכיר את עצם ההבדלה שהבדיל הקב"ה בין שבת לחול, ואפילו אם עומד ביום השבת שהוא קודש יכול להזכיר שבח זה של "המבדיל בין קודש לחול".

ומכאן נלמד לעניינינו, שגם כשעושה הבדלה ביום שני שחל ביו"ט, יכול לומר "המבדיל בין קודש לחול", ואין זה משנה כלל הזמן שהוא מבדיל בליל יו"ט שהוא "קודש", שכן עיקר ההבדלה הוא הזכרת השבח שמבדיל את רגע יציאת השבת, וכמבואר לעיל.

*

ח. והנה ביסוד הספק מהו נוסח סיום הברכה, אם אומר "המבדיל בין קודש לחול" או "המבדיל בין קודש לקודש", ביאר רבי יוסף כהן: "שוב ניתן לומר שזה תלוי במחלוקת הראשונים אם הדין של הבדלה עד סוף יום שלישי הוא מדין תשלומין [שיטת הרא"ש], או שעיקר זמנה הוא עד סוף יום שלישי [שיטת המהר"ם מרוטנבורג]. שאם זה **מדין תשלומין** מסיים המבדיל **בין קודש לקודש**, דעכשיו הוא קודש, וכמו בתפילה שנאנס ולא התפלל מנחה בערב שבת שמתפלל בליל שבת שתי תפילות של שבת. אבל אם נאמר שהבדלה **עיקר זמנה עד סוף יום שלישי**, שעד סוף יום שלישי נקרא מוצאי שבת לענין זה, דינה כהבדלה בזמנה שמסיים בה המבדיל **בין קודש לחול**".

מאידך בדעת האדר"ת (בהמשך דבריו המובאים לעיל **אות ה**) מבואר להיפך, וז"ל: "נשאלתי במי ששכח להבדיל במוצאי שבת חול המועד, ונזכר ביום טוב שאחריו, נראה דיבדיל ביום טוב עצמו ויאמר המבדיל **בין קודש לחול** – **דהוא תשלומין למוצאי שבת**, ולא שהוא מבדיל עתה. אלא שלפי מה שכתבו האחרונים שמה שמבדיל עד יום ג' אינו מדין תשלומין, רק **שזמן ההבדלה הוא עד יום שלישי**, אם כן יש לומר דצריך לומר **בין קודש לקודש**, אלא דזה אי אפשר, דלא תיקנו חז"ל כן אז, וכן הוא במג"א סק"ט".

וכן נקט בשו"ת דבר יהושע (ח"ב סימן עח) שאם חיוב ההבדלה בימי השבוע הוא **מדין תשלומין** "שפיר כתב המג"א דצריך לברך המבדיל **בין קודש לחול** ולא בין קודש לקודש, שהרי אינו רק תשלומין למה שנתחייב ביום ראשון". מה שאין כן לשיטות "**זמן ההבדלה נמשך ג' ימים**", ואין חילוק בין יום ראשון לשלישי, כשם שאם יום ראשון יו"ט מברך המבדיל **בין קודש לקודש**, כך יכול לברך גם ביום השלישי, **מאחר שעל היום הוא מברך**".

נמצאנו למדים, מחלוקת קיצונית – מה יהיה הדין לפי הרא"ש והמהר"ם מרוטנבורג, בנדון מי ששכח להבדיל במוצ"ש ונזכר ביום ב' בליל יו"ט.

תשלומין בהבדלה

לפי הרא"ש, שחייב הבדלה עד סוף יום שלישי הוא מדין תשלומין – לדעת האדר"ת והדבר יהושע, יש לומר **בין קודש לחול**, דהוא תשלומין למוצאי שבת שאז היה אומר בין קודש לחול. ואילו לדעת רבי יוסף כהן, להיפך, לפי הרא"ש, יש לומר **בין קודש לקודש**, מאחר וחייב ההבדלה עד סוף יום שלישי הוא מדין תשלומין, וכשם שבדין תשלומין בתפילה מתפלל את התפילה שמתפלל בזמן התשלומין, כך כשמבדיל מדין תשלומין אומר **בין קודש לקודש**, כי עכשיו הוא קודש.

ולפי המהר"ם מרוטנבורג, שעיקר זמן ההבדלה הוא עד סוף יום שלישי – לדעת האדר"ת והדבר יהושע, יצטרך לומר **בין קודש לקודש**. ואילו לדעת רבי יוסף כהן, יש לומר **בין קודש לחול**, כדין הבדלה בזמנה שמסיים בה המבדיל **בין קודש לחול**.

ויש להבין מהו שורש מחלוקת זו, מה יהיה נוסח ההבדלה, בנדון מי ששכח להבדיל במוצ"ש ונזכר ביום ב' בליל יו"ט, לפי הרא"ש והמהר"ם מרוטנבורג.

ט. ונראה כי שורש הדברים טמון בהבנת דין "תשלומין" בהבדלה.

ולביאור הדברים נקדים להבין מה גדרה של **תפילת** ה"תשלומין" – התפילה שמתפללים במקומה של תפילה ששכח או נאנס. האם תפילת התשלומין נחשבת "השלמת" התפילה החסרה, ואין זה כאותה תפילה שהחסיר ממש. או שגדר ההשלמה הוא, שמלכתחילה קבעו שיכול להתפלל את התפילה שהחסיר בתפילה הבאה, וכפי שהביא ידידי רבי נתן זוכובסקי בספרו דביר הקדש (הלכות תפילה פ"ג ה"ח) "בהאי דינא דתפילת תשלומין נסתפקו האם הוי ב' תפילות של התפילה הסמוכה, וכגון שכח שחרית איכא לב' תפילות שם של תפילת מנחה, או דלמא הוי באמת תפילת שחרית דניתן זמן נוסף לתפילת שחרית בזמן התפילה האחרת". כלומר, כאשר אדם שגג ולא התפלל ומשלים את התפילה ששכח בתפילה הסמוכה לה, יש לחקור אם יש לתפילת התשלומין שם של התפילה שהחסיר, כגון שכח שחרית והתפלל פעמיים מנחה, האם אנו מחשיבים זאת שהוא בעצם מתפלל **שחרית בזמן של תפילת מנחה**. או שלאחר שעבר זמן שחרית, שוב אינו יכול להתפלל שחרית, ותפילת התשלומין היא זכות שנתנו חז"ל להתפלל פעמיים את התפילה הסמוכה, והיינו שרשאי להתפלל **פעמיים מנחה**.

הנפקא מינה בחקירה זו, היא דבריו של החיי אדם (כלל כז אות יד) בדין שכח להתפלל שחרית בשמיני עצרת שמתפלל מנחה פעמיים לתשלומין, וכשהתפלל מנחה שכח לומר משיב הרוח ומוריד הגשם. ופסק החיי אדם, שאינו צריך לחזור ולהתפלל, משום שבתפילה הראשונה שאותה הוא משלים עתה [שחרית של שמע"צ ששכח להתפלל] הרי לא היה צריך לומר משיב הרוח ומוריד הגשם, ולכן גם בתפילת התשלומין [מנחה של שמע"צ] אינו צריך לחזור ולומר. ודברים אלו נכונים לפי ההבנה שתפילת התשלומין נחשבת כתפילה שהחסיר, וכשלא התפלל שחרית, גדר תפילת התשלומין הוא שבעצם מתפלל שחרית בזמן של תפילת מנחה. ולפיכך, מכיון שבתפילת שחרית

תשלומין בהבדלה

הזכרת גשם אינה מעכבת, לא צריך לחזור גם בתפילת התשלומין, ואף שעכשיו כבר עומד בזמן שהזכרת גשם מעכבת.

ברם לפי ההבנה שגדר תפילת תשלומין הוא זכות שנתנו חז"ל להתפלל פעמיים את התפילה הסמוכה, ולעולם תפילת התשלומין נחשבת "השלמת" התפילה החסרה, ואין זה כאותה תפילה שהחסיר ממש – אם בתפילת התשלומין של מנחה בשמיני עצרת לא אמר מוריד הגשם, ודאי יצטרך לחזור, שהרי תפילת התשלומין היא בעצם תפילת מנחה שבה הזכרת גשמים מעכבת.

י. ולכאורה יש לחקור כעין זה בהבנת גדר ההבדלה שמבדילים באמצע השבוע.

הן לפי שיטת הרא"ש, שחיוב הבדלה עד סוף יום שלישי הוא מדין **תשלומין**, הספק הוא על דרך המבואר לעיל בתשלומי התפילה – כאשר משלים את ההבדלה של מוצ"ש ביום שלישי, האם פירוש שביום שלישי הוא מבדיל את ההבדלה שנתחייב להבדיל במוצ"ש, והיינו **שאת אותה הבדלה של מוצאי שבת** על הרגע שנהפך הקודש לחול, הוא מבדיל ביום שלישי. או שההבדלה ביום שלישי אינה ההבדלה של מוצאי שבת, אלא הבדלה שמבדיל את **הרגע שנמצא בו עתה** מקדושת השבת שהיתה וטרם הבדילה עד עתה.

וגם לשיטת המהר"ם מרוטנבורג, **שעיקר זמן ההבדלה הוא עד סוף יום שלישי**, ואין זה מדין תשלומין, יש לחקור, האם כשמבדיל באמצע השבוע, חיוב ההבדלה הוא **להבדיל את הרגע של מוצאי שבת** שיצאה השבת והתחילו ימי החול, או שהחיוב הוא **להבדיל ברגע שנמצא בו** [באמצע השבוע] את קדושת השבת שהיתה מימי החול.

ונראה שבחקירה זו תלוי נוסח ההבדלה, בנדון מי ששכח להבדיל במוצ"ש ונזכר ביום ב' בליל יו"ט, לפי הרא"ש והמהר"ם מרוטנבורג.

בדעת הרא"ש שהבדלה עד סוף יום שלישי הוא **מדין תשלומין**, השאלה אם מסיים "בין קודש לחול" או "בין קודש לקודש", תלויה בחקירה מהו גדר "תשלומין" בהבדלה, כמבואר לעיל. אם "תשלומין" בהבדלה אין פירוש להשלים את החיוב שהיה לו במוצאי שבת להבדיל את הרגע של צאת השבת, אלא נתנו לו זכות להשלים את חובת ההבדלה שעוד לא עשה, על ידי זה **שבאמצע השבוע הוא מבדיל את אותו הרגע שעומד בו בשעת ההבדלה** מהשבת שהיתה. נמצא שאם צריך להבדיל באמצע השבוע בליל יו"ט, עליו לומר המבדיל בין **קודש לקודש**, שהרי **הוא מבדיל את הרגע שבו הוא עומד עכשיו**, ועכשיו – ליל יום טוב שהוא קודש.

אך אם גדר תשלומין בהבדלה הוא, שמבדיל ביום שלישי **את אותה הבדלה של מוצאי שבת** על הרגע שנהפך הקודש לחול, נראה שגם כשביום שני הוא ליל יו"ט הרי הוא מבדיל "בין קודש לחול", שהרי מבדיל עתה את ההבדלה של מוצאי שבת. ואף שבתפילת תשלומין מתפלל כפי נוסח התפילה

תשלומין בהבדלה

שעומד בה עתה, כגון כששכח מנחה בשבת, מתפלל במוצ"ש פעמיים מעריב של חול – יש לחלק בין תפילה שכבר עבר זמנה ורק חכמים תיקנו שיוכל להתפלל שנית בזמן אחר, בזה תיקנו את נוסח התפילה בזמן האחר, כפי נוסח התפילה שעומד בה עתה. לעומת זאת, כל מהות ההבדלה היא ה**תייחסות** לשבת, ואם כן צריך להשלים את חובו בדיוק כפי שהיה צריך לומר במוצ"ש.

וגם לדעת המהר"ם מרוטנבורג, שעיקר זמן ההבדלה הוא עד סוף יום שלישי, ואין זה מדין תשלומין, השאלה אם מסיים "בין קודש לחול" או "בין קודש לקודש", תלויה בחקירה מהו גדר "תשלומין" בהבדלה, כמבואר לעיל. אם כשמבדיל באמצע השבוע, חיוב ההבדלה הוא **להבדיל את הרגע של מוצאי שבת** שיצאה השבת והתחילו ימי החול, עליו לומר המבדיל **בין קודש לחול**, כעיקר החיוב להבדיל במוצ"ש את הרגע שיצאה השבת במוצאי שבת. אולם אם יסוד חיוב ההבדלה באמצע השבוע הוא להבדיל **ברגע שנמצא בו** [באמצע השבוע] את קדושת השבת שהיתה מימי החול, כאשר הרגע שעומד בו כדי להבדיל מהשבת שהיתה הוא ליל יו"ט, עליו לומר "בין **קודש לקודש**".

סוף דבר: לדעת המג"א, נראה שאדם ששכח להבדיל במוצאי שבת, יכול להבדיל ביום ב' שהוא ליל יום טוב. ולכתחילה ישמע את הקידוש מאחרים, ולאחר מכן יקח כוס ויבדיל עליה ויאמר "המבדיל בין קודש לחול". וכשאינו לו ממי לשמוע, יקח כוס ראשונה ויקדש עליה, ולאחר מכן יקח כוס אחרת ויבדיל עליה באמירת "המבדיל בין קודש לחול".

אך הביאור הלכה נשאר בצע"ג, האם מחוייב כלל בהבדלה, כי יתכן וחיוב ההבדלה על השבת הקודמת פסק בגלל קדושת היו"ט, וגם לפי הצד שמחוייב להבדיל תמה הביאור הלכה היאך יאמר "המבדיל בין קודש לחול" כאשר הוא מבדיל בליל יו"ט שהוא קודש.

ונתבאר לעיל שיסוד מחלוקתם תלוי בהבנת גדר חיוב התשלומין בהבדלה. ולמעשה, כל נהרא ונהרא ופשטיה.